

8. FRILUFTSLIVETS SOCIOLOGI

GRUPPER, MOTIV & HINDER

I DET HÄR KAPITLET kommer vi att diskutera de sociologiska aspekterna av friluftslivet. Sociologi fokuserar på det moderna samhällets organisation och struktur, dess system av samspel mellan grupper av sociala aktörer. I moderna samhällen organiseras verksamheter ofta med utgångspunkt från experters kunskap, vilket alltså även gäller friluftslivet. Ett sociologiskt perspektiv på friluftsliv innebär dels att man urskiljer olika sociala gruppers möjligheter till friluftsliv, hinder för att utöva friluftsliv men också önskemål och kulturella betingelser för att utöva friluftsliv. En central aspekt av planering för friluftsliv är den goda effekt som det anses ha på folkhälsan. Övervikt, benskrörhet och hjärt- och kärlsjukdomar anses kunna motverkas genom motion och utevistelser (Statens folkhälsoinstitut 2002). Friluftsliv antas ha goda effekter på det mentala välbefinnandet, liksom motion antas motverka depression och utmattningssyndrom (tex. Hassmén & Hassmén 2005).

Centrala för ett resonemang om friluftslivets sociologi är de olika kategorier av människor som planerare har att förhålla sig till. En övergripande kategorisering är socialgrupp. Begreppet speglar något mer komplext än inkomstläge. Tillhörighet till en socialgrupp innebär också ett kulturellt kapital, vilket kan vara avgörande för kunskaper och vanor, exempelvis vana vid naturvistelse. Huruvida individens socialgruppstillhörighet är rörlig eller ej inverkar på vilka former av friluftsliv man ägnar sig åt under en livscykel. Ålder är en annan viktig kategori, liksom mäns och kvinnors friluftsvanor, stads- och landsbygdsbor liksom hur olika kulturell bakgrund bidrar till att idka respektive undvika friluftsliv. Vi kommer nedan att beröra alla dessa faktorer, men också diskutera forskning med fokus på hinder för att komma ut i naturen. Först kommer vi att presentera något om hur forskningen om friluftslivet växt fram, och vilka teman denna forskning fokuserat på, för att därefter diskutera olika sociala gruppers hinder och förutsättningar för och eventuella önskemål om att utöva friluftsliv.

Forskning om varför man utövar friluftsliv

Att myndigheter tar ansvar för planering för gröna områden och ser friluftslivet som en viktig aspekt av planering och förvaltning är i mycket ett uttryck för moderna samhällen, där flertalet människor i sin vardag inte arbetar i naturen. Tanken är att människor genom utevistelser ska kunna återhämta sig för att vara produktiva (Kaplan i Seeley 1972). I England uppmärksammades behovet av rekreation redan på sextiotalet, där exempelvis utvecklingen av kroppen, säkerhet och överlevnad, fostran i uppskattning av naturen samt stärkande av den mentala stabiliteten angavs som skäl att stimulera till utevistelse (Brightbill i Seeley 1972). Forskningen om friluftsliv växte fram i USA och koncentrerades då på studiet av deltagande i olika aktiviteter. Från 60-talet och framåt har många deskriptiva, empiriska studier som kartlägger olika aspekter på deltagande i friluftslivsaktiviteter, olika gruppers deltagande och intressen, omfattning i tid och rum av aktiviteter osv, producerats (Manning 1986). Många nationalparker och andra skyddade och myndighetskontrollerade naturområden införde program för att studera besökarna. Undersökningarna kopplades ofta till mer eller mindre omfattande data om sociala faktorer, attityder osv. Dessa studier har legat till grund för longitudinella studier, dvs. upprepningar av undersökningar över tid, som ger en bild av utvecklingen av t.ex. aktivitetsmönster och förändringar av attityder. Skälen till den stora omfattningen av aktivitetsstudier är många. Ett grundläggande syfte är att kartlägga friluftslivet för att åstadkomma bästa möjliga förvaltning av områden som nationalparker, rekreationsområden och naturreservat. För en förvaltning som fokuserar på utbud och som ser naturen som en arena för olika aktiviteter, blir marknadsundersökningar av deltagande i olika aktiviteter ett sätt att legitimera verksamheten. Detta har varit en viktig drivkraft för den grupp av naturresursförvaltande myndigheter i USA, som i samarbete med universitet och forskningsinstitutioner haft stor betydelse för framväxten av systematisk och omfattande friluftslivsforskning (Emmelin 1997). Kopplingen mellan förvaltning av natur för friluftsliv och ansvaret för naturvård förstärker förvaltarnas behov att känna till omfattningen och inriktningen på besökarnas aktiviteter – och önskemål. För att följa och kontrollera påverkan på naturen i form av störningar, slitage osv. krävs alltså data om aktiviteter. Intresset för frågan om »trängsel« i de amerikanska vildmarksområdena, och risken inte bara för ekologiska skador utan också för negativ påverkan på upplevelsen, är två viktiga faktorer.

De deskriptiva, empiriska studierna av aktivitet reste frågor om vilka personliga eller sociala faktorer som påverkade deltagande i olika aktiviteter. Forskningen om motiv för att delta i aktiviteter spirade enligt Manning (1999) i USA på 60-talet för att kulminera under 70- och 80-talen, men är fortfarande en livaktig gren av friluftslivsforskningen.

Denna forskning var parallell med en mera allmän forskning om människors »fritidsbeteenden« (Iso-Ahola 1999). Den stora omfattningen av studier av friluftaktiviteter i USA tycks ha fått få motsvarigheter i Sverige där aktivitetsstudier började göras under 70- och 80-talen, men då ofta med mera utvecklade analytiska frågeställningar.

En form av forskning om motiv för och utbyte av friluftaktiviteter som har fått stor betydelse för amerikansk naturförvaltning, och också påverkat nordisk friluftslivsforskning, ligger inom den teoretiska ram som betecknas »behavioral approach« och bygger på socialpsykologisk teori, »expectancy theory«. Inom denna teoribildning ses människors handlingar som medvetna och målinriktade för att uppnå kända, förväntade och uppskattade resultat. Teorierna bygger på arbeten av t.ex. Lawler (1973) och framförallt av Fishbein & Ajzen (1975) med senare modifieringar (Ajzen & Fishbein 1980, Ajzen 1991, 1988). Inom friluftslivsforskningen var det speciellt Beverly Driver och medarbetare vid US Forest Service (en myndighet som motsvarar den svenska Sveaskog), som utvecklade en begreppsapparat och genomförde empiriska studier av motivationen för friluftslivsaktiviteter. Deras forskning var från första början inriktad på att med hjälp av etablerad socialpsykologisk teori skapa underlag för naturförvaltning. Ett tidigt och ofta citerat arbete av Driver & Tocher (1970) ingår i *Elements of Outdoor Recreation Planning*. Forskningen om motiv för friluftsliv kopplades till forskningen om besökares efterfrågan och om metoder för förvaltning för att tillfredsställa deras efterfrågan på olika upplevelser (Emmelin 1997).

I den begreppsapparat där friluftslivsaktiviteter betraktas som ett medel att uppnå tillfredsställelse och uppfylla bestämda och medvetna behov, utvecklades också en hierarki bestående av fyra typer av efterfrågan på friluftsliv (Driver & Brown 1978, Haas et al. 1980a): *aktivitet, arena/situation, motivation* och *utbyte*. I figur 8:1 nedan sammanfattas de grupper av motiv och de indikatorer som använts i denna typ av forskning.

Det beteendeorienterade greppet användes i stor omfattning av forskarna, och visade sig, speciellt när det gäller *aktivitet, arena/situation* och *motivation*, gå att bevisa utifrån det empiriska materialet. De observationer som bland annat låg till grund för den tidiga forskningen om motivation och motiv – att t.ex. fiskare kunde uppge att de haft en god och tillfredsställande upplevelse trots dålig eller utebliven fångst – visade sig stämma. Motiven bakom även sådana aktiviteter, som i förstone kan se enkelt utbytesinriktade ut, kan ur individens perspektiv ligga utanför själva utbytet och vara t.ex. allmän naturupplevelse, samvaro med familj eller vänner, eller motion. För forskaren är det här viktigt att vara medveten om metodproblemet. Efterrationalisering och fenomenet »kognitiv dissonans«, att det man föreställer sig uppfattas som sanning, kan medföra att både motiven för en aktivitet och upplevelsen av tillfredsställelse och utbyte justeras i efterhand.

Undersökningar visade också att motiven bakom olika aktiviteter faktiskt kan vara desamma, trots att aktiviteterna tycks väsensskilda. En mängd olika faktorer bestämmer vilka uttryck sådana underliggande motiv tar sig: En önskan om »vildmarksupplevelse« och »frihet« kan ta sig uttryck både som långtur på skidor eller som snöskoteråkning. En mängd sociala, ekonomiska, ideologiska och personliga faktorer spelar in på hur individen skaffar sig den önskade upplevelsen. Det kan vara viktigt för den som arbetar med konflikthantering, planering och förvaltning att acceptera att motivationen kan vara densamma för aktiviteter som skiljer sig med hänsyn till miljöpåverkan, resursanvändning och konflikter med annan markanvändning.

Nivå	Exempel
1. Aktivitet	vandring
2. Arena/situation* Miljömässig Social Förvaltningsmässig	vildmark få människor fri tillgänglighet
3. Motivation	motion utmaning naturupplevelse
4. Utbyte A. Personligt B. Socialt C. Ekonomiskt D. Miljömässigt	stärkt självkänsla minskad brottslighet minskade sjukvårdskostnader ökat intresse för naturvård

* den engelska termen är »setting« dvs. närmast »inramning«

Figur 8.1. Exempel på efterfrågehierarki för friluftsliv (bearbetad efter Haas et al. 1980 och Manning 1999).

Försök att koppla deltagande i en aktivitet till ett enda motiv har däremot visat sig i stort sett fruktlösa. Egentligen är detta inte särskilt förvånande. Att gruppera motiven för friluftsliv har däremot visat sig ge intressanta insikter i skillnader mellan olika aktiviteter och grupperas deltagande. I anslutning till de olika motivkategorierna finns också andra faktorer, som tidigare erfarenhet av just den aktiviteten, platsanknytning osv. (Meyer 1999). Däremot har klassiska sociala indikatorer som ålder, utbildning, inkomst osv. visat sig ha betydligt lägre koppling och förklaringsvärde när det gäller att skilja mellan olika aktiviteter (Vistad 1993 ger en översikt). Dessa indikatorer har däremot betydelse för om man utövar någon form av friluftsliv överhuvudtaget.

Manning (1999) påpekar att forskningen länge fokuserades på nivåerna 1–3 i tabellen eftersom indikatorerna under rubriken *utbyte* ofta var abstrakta och metodologiskt svårfångade. En orsak är dessutom att de, som exemplen i figuren visar, ofta var subjektiva och svårsmåttade när det gäller utbyte ovanför den individuella nivån. Senare forskning har däremot försökt fånga »utbytesnivåns» karaktäristika, men då gärna med fokus på individen, entreprenörer eller förvaltningsmyndigheter. I Sverige har Tommy Andersson arbetat med en något annorlunda hierarkisering, närmast inspirerad av Maslows indelning av mänskliga behov.¹ Andersson har tillämpat sin modell på turister i Antarktis (Andersson 1999) och bland annat testat huruvida de behov som turister söker tillfredsställa kan förklaras genom graden av erfarenhet – men han finner inget stöd för detta.

Tre typer av forskning om motiv kan urskiljas bland de studier som sedan 1960-talet byggt upp kunskapen om rekreation och friluftsliv:

1. allmänna studier av »fritidsbeteenden»; empiriska, deskriptiva och/eller utgående från olika teoribildningar
1. undersökningar av motiven för specifika friluftslivsaktiviteter med varierande grad av inriktning på teoretisk förankring
1. »the behavioral approach» – studier av Driver och medarbetare baserade på »expectancy theory»

Behavioral approach och benefits-based management

Driver och medarbetare har som nämnts genomfört motiv- och efterfrågestudier av en mängd aktiviteter. Motivskalor utvecklades och användes bland annat i ett antal nationella studier av olika former av fritidsanvändning av vattendrag (Roggenbuck & Schreyer 1977, Graefe et al. 1981, Knopf & Lime 1984), speciellt fiske (Knopf et al. 1973, Driver & Cooksey 1977). Grundtanken i Drivers arbeten är att en kunskap om motiv och utbyte skall göra det möjligt att förvalta naturområden och naturresurser så att utbytet maximeras eller optimeras (Driver 1990, Driver & Bruns 1999). Detta gäller på alla de fyra nivåer som identifieras (se figur 8:1). Denna typ av förvaltning har betecknats som »benefits-based management» (Manning 1999, Driver & Bruns 1999); vilket på svenska betyder ungefär »utbytesinriktad förvaltning». Utbytet av en aktivitet eller ett besök kan då innebära att förvaltningen av naturresurser både strävar efter att tillgodose efterfrågan på bestämda, önskvärda tillstånd, men också att man aktivt förbättrar resursens tillstånd i någon viss riktning.

1. Enligt den amerikanske psykologen Abraham Maslow (1908–1970) kan mänskliga behov organiseras som en hierarki, där den första nivån måste vara tillfredsställd innan högre mål blir viktiga för individen, osv. De fem nivåerna är 1. Kroppsliga behov, 2. Behov av trygghet, 3. Behov av gemenskap, 4. Behov av uppskattning och 5. Behov av självförverkligande.

Förvaltningens uppgift är dessutom att tillvarata intressen av utbyte både för individerna och för samhället, vilket varit ett viktigt skäl att stimulera forskning om motivnivå 4, där ekonomiska, sociala och miljömässiga motiv kan hänföras till samhällets motiv för friluftsliv lika mycket som till individens. Tanken är att förvaltningen skall kunna ställas på en kvantitativ grund och relateras till sådana miljöegenskaper som är möjliga att både kvantifiera och påverka, direkt eller indirekt. Till studier av motiv och efterfrågan måste då läggas studier av de egenskaper i miljön som påverkar utbytet och tillfredsställelsen.

Hinder för friluftsliv

Mycket av den kunskap som finns om friluftsliv fokuserar på individer som redan deltar i olika aktiviteter eller besöker olika naturområden. Mindre uppmärksamhet har riktats mot icke-deltagarna och icke-besökarna, dvs. de personer som av en eller annan orsak *inte* utövar en aktivitet eller besöker ett naturområde. Kunskap om dessa grupper är viktig av flera skäl, inte minst för att bättre förstå deltagande i friluftsliv och efterfrågan på olika rekreationsmöjligheter, men inte minst för att möta de politiska målen för ökad fysisk aktivitet och förbättrad folkhälsa. Kunskap om hinder blir också allt viktigare då samhället generellt och friluftslivet specifikt går i en riktning mot ökad specialisering samtidigt som inslaget av människor från olika kulturer och företrädare för olika subkulturer ökar. Att ta hänsyn till, och i vissa fall motverka, hinder för deltagande i friluftsliv kan vara en fråga om rättvisa och demokrati. Ur ett kommersiellt perspektiv är det lätt att se hur olika typer av hinder negativt kan påverka efterfrågan av produkter och tjänster inom turismnäringen.

Men vad är egentligen ett hinder för friluftsliv? Är det när ett naturområde är otillgängligt, eller då vissa individer inte har råd, tid eller fysiska möjligheter att utöva en viss friluftsans aktivitet? Skiljer sig hindren mellan olika aktiviteter, befolkningsgrupper och naturområden? Och var går gränsen mellan hinder och ointresse? Frågor av detta slag visar hur svårt det är att entydigt definiera vad hinder för friluftsliv är. Ett exempel på definition som återfinns i den internationella litteraturen är följande:

A constraint to leisure is defined as anything that inhibits people's ability to participate in leisure activities, to spend more time doing so, to take advantage of leisure services, or to achieve a desired level of satisfaction (Pigram & Jenkins 1999, Jackson 1988).

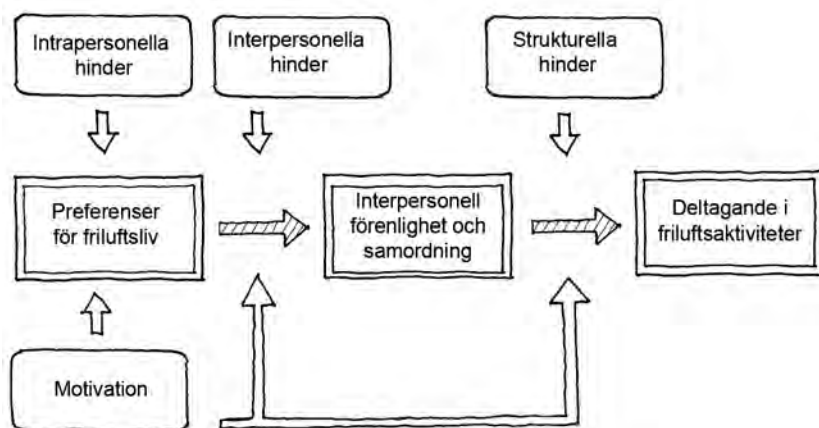
Men en definition av detta slag säger inget om förutsättningar för deltagande i friluftsliv eller individens motivation till detsamma.

På sätt och vis kan man betrakta alla studier som fokuserar på exempelvis ålder, kön eller etnicitet i relation till friluftsliv som hinderforskning. Men sedan mitten av 1980-talet har försök gjorts att utveckla mer speciella

teorier som förklarar varför människor inte deltar i olika fritidsaktiviteter (Jackson 2000, Jackson & Scott 1999). Utvecklingen kan dels ses som en vidareutveckling av tidigare mer deskriptiva studier, men kanske också mot bakgrund av begränsningar inom olika s.k. »rationella beslutsmodeller«. Inom exempelvis den ekonomiska teorin utgör budgetrestriktionen – dvs. individens tillgängliga ekonomiska resurser – ett alldeles uppenbart hinder som varit föremål för forskning i över ett sekel, samtidigt som ekonomiska tillämpningar kan ha svårare att fånga upp mer abstrakta sociala och psykologiska hinder.

En modell över hinder

En hinderteori som tillämpats på flera olika friluftaktiviteter sedan början av 1990-talet bygger på tre studier gjorda av Nordamerikanska forskare. Crawford och Godbey (1987) har identifierat tre typer av hinder; *intra-personella* (inom den enskilda individen), *inter-personella* (mellan personer) och *strukturella*, vilka integrerades av Crawford et al. (1991) i en hierarkisk modell, medan Jackson et al. (1993) har utvecklat ett antal hypoteser om hur människor övervinner de olika hindren (se figur 8:2). I det senare arbetet pekar man bland annat på motivationens betydelse, dvs. att individer med hög motivation har lättare att övervinna eventuella hinder. Därmed kom också teorin kring hinder att knyta an till ett betydligt bredare fält inom friluftsforskningen med fokus på individens motivation.

Figur 8:2. En modell över hinder för friluftsliv. (Efter Jackson E. L. Crawford, D. W. & Godbey, G. 1993. *Negotiation of Leisure Constraints*. *Leisure Studies*. 15, p. 9.)

Intra-personella hinder definieras som psykologiska tillstånd som påverkar individens preferenser för exempelvis en friluftaktivitet. Det kan vara faktorer som stress, oro, hälsa, attityder, självbild eller upplevd erfarenhet.

Inter-personella hinder relateras till sociala kontakter med andra människor, exempelvis förekomsten av vänner och bekanta som påverkar den egna möjligheten att utöva en viss aktivitet. Ett tydligt exempel är tennis, som kräver åtminstone en partner. De *strukturella hindren* omfattar många av de faktorer som traditionellt förknippas med hinder, som exempelvis låg inkomst, tillgänglig tid och fysisk tillgänglighet. Deltagande i en viss friluftsansaktivitet ska enligt teorin ovan vara en process där individen övervinner de tre typerna av hinder. Resultat från praktiska tillämpningar är dock blandade. I flera studier har lägre deltagande kunnat relateras till höga kostnader och dålig hälsa (Jackson 2000, Kay & Jackson 1991, Shaw et al. 1991, Williams & Fidgeon 2000). Williams & Lattey (1994) fann att utförsäkning har en tydlig inter-personell dimension då individer som var mindre benägna att börja med skidåkning hade färre vänner och familjemedlemmar som var aktiva skidåkare. Trots detta finns det ett antal studier som tvärt emot teorin visar på högre deltagande hos individer som rapporterar högre grad av hinder (Jackson et al. 1993, Kay & Jackson 1991, Shaw et al. 1991, Alexandris & Carroll 1997). Dylika resultat har förklarats med att dessa motsägelsefulla individer i själva verket är mer motiverade att delta och att eventuella hinder därmed i högre utsträckning övervinns. Forskningen på området är idag delvis inriktad på att försöka förstå sådana processer (Hinch et al. 2005, Jackson 2005).

Exempel på studier av hinder

Studier inriktade på hinder för deltagande i olika aktiviteter återfinns bland annat inom *skidåkning* (Gilbert och Hudson 2000, Hinch et al. 2005, Fredman & Heberlein 2005a, Hudson 2000, Hudson & Gilbert 1999, Williams & Fidgeon 2000, Williams & Lattey 1994), *sportfiske* (Aas 1995), *vandring* (Bialeschki & Henderson 1988, Fredman & Heberlein 2005a) och *turistresor* (Blazey 1987, Daniels et al. 2005, Fleischer & Pizam 2002, Haukeland 1990). I Sverige har forskningen kring hinder inom friluftslivet, i likhet med den internationella litteraturen, till stor del hämtats från det bredare fältet fritidsforskning. Under framför allt 1980-talet producerades flera studier av den s.k. Norlinggruppen vid Göteborgs universitet med fokus på förutsättningar och hinder inom fritiden, bland annat hos befolkningen i Göteborgs och Karlskogas kommuner (Norling 1983 och 1985, Norling och Gunnarsson 1994). Karaktäristiskt för Norlings forskning var att den avsåg olika hinder som påverkar möjligheter att utnyttja fritiden på önskat sätt mer generellt, och alltså inte fokuserade på deltagande i aktiviteter relaterade till friluftsliv eller turism specifikt. De hinder man identifierade var (i fallande betydelse); *psykologiska hinder*, *trötthet*, *familjesituation*, *kostnader*, *avstånd*, *brist på anläggningar*, *handikapp* och *ålder*. Resultaten visar också att flertalet hinder fungerar lika för män och kvinnor, men att yngre och medelålders kvinnor i högre grad

upplever trötthet, psykologiska hinder och avstånd jämfört med män. Främsta hindret för yngre personer är ekonomiska faktorer och för äldre ålder, handikapp och psykologiska hinder. Småbarnsföräldrar, personer med lite fritid och invandrare identifieras i materialet som speciellt hindrade.

Flera av resultaten ovan finns också refererade i den turist- och rekreationspolitiska utredningen från 1983 (SOU 1983:45). Här kommer emellertid även turismen (fjärrekreation) med i analysen där man identifierar låg inkomst som ett hinder att företa semesterresor eller skaffa fritidshus. Även här betonas särskilt betydelsen av psykologiska och sociala hinder. Man identifierar fyra särskilt viktiga »institutioner« som har betydelse för motivationen och därmed möjligheten att undanröja många hinder: familjen, förskolan, skolan och föreningslivet. Ytterligare en grupp som behöver särskilt stöd för att övervinna hinder är handikappade (se även nedan). I utredningen konstaterar man att möjligheterna att hitta någon form av friluftsliv som passar den enskilde individen är goda, och att begränsningarna hänför sig framför allt till tillgång på mark och vatten, samt till konflikter dels mellan olika friluftaktiviteter, dels mellan friluft- och markägarintressen. Utredningen intar också en i enlighet med tidsandan skeptisk hållning till kommersialiseringen av friluftslivet i form av dyr utrustning, vilket man menar kan utgöra ett hinder för olika grupper att delta i vissa aktiviteter. Hinder av mer strukturell karaktär för turismen finns redovisade i SOU (1990:103) »Turism i Norrbotten« där man identifierar bland annat långt avstånd, infrastruktur och splittrade insatser som hinder för att utveckla turismen i det nordligaste länet.

En studie kring hinder publicerad på senare tid i Sverige är den ovan citerade analysen av hinder inom svensk fjällturism (Fredman & Heberlein 2005a). Resultaten visar att låg inkomst utgör ett hinder för besök i fjällen bland utförsåkare samt att denna aktivitet även har en tydlig interpersonell dimension. Betydligt färre hinder identifieras för fjällvandrarerna, men hos båda grupperna finns en stark platsanknytning till fjällen (och bland skidåkarna även en hög grad av aktivitetsanknytning) vilken bidrar till att övervinna hinder för besök i fjällen. I analysen av fjällvandrarerna finner Fredman och Heberlein i likhet med Norling att individer med färre fritidsintressen är mindre benägna att företa mer långväga semesterresor.

Olika gruppers friluftsliv

Det råder knappast någon tvekan om att olika socialgrupper i Sverige genom historien utvecklat olika former för friluftstraditioner (se Eskilsson 2008). Den historiska bakgrunden till detta, och till hur olika former av friluftsliv kommit att utgöra sociala markörer, diskuteras i kapitel 1. Trots att klasskillnaderna inte är lika uttalade idag som när de första svenska

friluftorganisationerna bildades vid förra sekelskiftet, hänger en del socialt relaterade skillnader kvar i våra traditioner. En form av friluftsliv som dock i Sverige intar en särställning i relation till socialgrupp är jakten, särskilt älgjakten. Denna tycks fungera integrerande både utifrån variablerna klass och ålder, så att deltagare ur vitt skilda samhällsgrupper under några dagar om året jagar och lever tätt tillsammans. Andelen män som jagat minst en gång under det senaste året var enligt SCBs undersökning (2004) förhållandevis jämnt fördelad mellan inkomstgrupperna: från 10,1% i den lägsta inkomstgruppen till 12,4 i den högsta (SCB 2004). Jakten skär inte i lika hög grad över variablerna kön och etnicitet. Att döma av statistiken var jakten ännu i slutet av 90-talet dominerad av män med svensk bakgrund, och särskilt ofta jagade, föga överraskande, jordbrukare (ibid.). Trots att statistiken visar de högsta talen stillasittande fritid i glesbygden (Melinder 2003), är det i glesbygden som deltagande i jakt och fiske är som vanligast.

Etnicitet – kulturell bakgrund

Vilken roll har den kulturella bakgrunden, etniciteten, för friluftsvanorna? Begreppet etnicitet är i sig inte entydigt eftersom befolkningsgruppers kulturella bakgrund i många fall överlappar med socioekonomisk situation och andra variabler. Dessutom kan etnicitetskategorin kompliceras av kategorierna klass och genus, som kan skära tvärs igenom etniciteten och prägla människors friluftsbeteende. Inom den svenska landsbygdsbefolkningen, utövar män och kvinnor ofta helt olika sorters friluftsliv, vilket är ett exempel på att den etniska gruppen »svenskar« kan vara en splittrad grupp ur ett friluftsperspektiv. Att reflektera kring friluftsvanor från ett etnicitetsperspektiv kan dock i sig vara avgörande för den som arbetar med planering och förvaltning. En orsak till detta är friluftslivets betydelse för folkhälsan (Ahlström 2005).

Vi kan anta att ju mindre integrerad en etnisk grupp är i majoritetssamhället, desto mera skiljer sig dess friluftsvanor från den dominerade gruppens, medan ökad integration får friluftsvanorna att bli mer likartade (Lisberg Jensen & Ouis 2008b). I samrådsprocessen inför ett friluftsområde utanför Malmö uttryckte representanter för en föräldragrupp, huvudsakligen bestående av arabiska föräldrar, att de ansåg att barnen genom att vistas i naturen skulle få möjlighet att »bli mer svenska« (se Lisberg Jensen & Ouis 2008a). Man såg också friluftslivet som ett tillfälle att uppnå integration invandrargrupperna emellan. Man kan notera att om friluftsliv under det tidiga nittonhundratalet sågs som ett medel för att stärka den svenska identiteten, framställs det idag som ett medel för att stärka kulturell mångfald. Ett underförstått mål med friluftslivet är dock i båda fallen någon form av integration, där naturen, kunskapen om den samt känslan för platsen skall utgöra drivkrafter för en god samhällsutveckling.

Den svenska forskningen kring invandrares friluftsvanor och önskemål är hittills mycket bristfällig. Ett undantag utgörs av ett examensarbete, där friluftsliv och –önskemål bland utomeuropeiska invandrare i Stockholmsförorter diskuteras med utgångspunkt från djupintervjuer, gruppintervjuer och enkäter (Blomqvist 2003). En forskningsöversikt på området är Plisch (2007). På Malmö högskola pågår sedan 2008 en studie av fem olika invandrargrupper friluftsliv (Lisberg Jensen & Ouis manuskript 2008a&b).

Den forskning på etnicitet och friluftsliv som framförallt har bedrivits i Nordamerika bygger på en helt annan etnisk organisation än den svenska. Bland annat är brukarnas egen uppfattning om den egna etniciteten tydligare i ett land där »rastillhörighet» eller »etnicitet» rapporteras av informanter själva i olika sammanhang, till exempel i enkäter. En likhet mellan de nordamerikanska och skandinaviska förhållandena är att det är en viss del av befolkningen som dominerar inte bara friluftslivet som sådant, utan också dess utformning, inflytandet på planering och förvaltning och på de diskurser som styr natursynen och naturumgäendet. I Sverige är det de infödda svenskarna och möjligen även andra skandinaver som dominerar friluftslivets utformning, medan det i Nordamerika är den engelsktalande befolkningen med europeiskt ursprung.

Invandrare utgör naturligtvis ingen enhetlig grupp. Om vi fokuserar på skillnader som har med friluftsliv och naturrelationer att göra, finns det invandrare som kommer från urbana respektive rurala förhållanden, är hög- respektive lågutbildade och det finns invandrargrupper från länder med »friluftstraditioner» som mer eller mindre liknar den skandinaviska. Dessutom påverkar ålder, fysisk rörlighet och könsroller möjligheterna att utöva friluftsliv.

Studier från Nordamerika har framför allt jämfört den vita befolkningens rekreativsvanor med olika minoriteter (afroamerikaner, latinsamerikaner, asiater) och funnit att de senare deltar i mindre utsträckning i vad som kan betecknas som traditionella friluftslivsaktiviteter (Manning 1999). Baas et al. (1993) visade att alla grupper i deras undersökning uppskattade en miljö fri från skräp. Angloamerikanerna värdesatte känslan av orördhet och möjligheten att ströva fritt. De latinamerikanska besökarna, däremot, fokuserade i högre grad på att umgås med familjen och uppskattade därmed särskilt faciliteter som möjliggjorde detta, tex. picknickbord, toaletter och rinnande vatten. En intressant aspekt, som forskarna nämner i förbigående, är att många latinamerikaner känner sig otrygga när de möts av enbart engelsktalande personal (ibid).

Bland annat visar dessa studier att minoritetsgrupper generellt söker sig till mer tillrättalagda och urbana rekreativsmiljöer i större grupper närmare bostaden. Tre teorier till dessa skillnader i rekreativsvanor mellan etniska grupper har lyfts fram (Washburne 1978, West 1989):

- att minoritetsgrupper har ekonomiska nackdelar genom diskriminering (marginalitetsteorin)
- att skillnader i rekreativsvanor beror på sub-kulturella värderingar (etnicitetsteorin)
- att minoritetsgrupper upplever personell eller institutionell diskriminering som hindrar deras deltagande i friluftaktiviteter

Studier som testat dessa teorier bekräftar att de alla har relevans (Manning 1999), men att sambanden mellan friluftsliv och olika sub-kulturella faktorer är mycket komplexa och endast kan förstås genom att man tar hänsyn till flera olika parametrar (McDonald & Hutchinson 1986, West 1989, Johnsson et al. 1998). Bilden grumlats ytterligare av att många forskningsmetoder har använts för att studera etnicitet inom friluftsliv, vilket gör det svårt att jämföra resultat mellan studier. Manning (1999) konstaterar att beroende på vilken av ovanstående teorier som är giltig kommer åtgärder att se olika ut. Om exempelvis minoritetsgrupper är ekonomiskt svaga kan en metod vara att subventionera deltagande i friluftsliv. Skillnader i rekreativsvanor orsakade av kulturella värderingar innebär snarare att service och infrastruktur kring rekreativsområden ska utformas på ett sätt som passar dessa värderingar.

Det senare perspektivet reser den mer övergripande frågan kring vilka normer som gäller i samhället då vi definierar vad friluftsliv är och vilka aktiviteter människor förväntas delta i (jfr de inledande kapitlens beskrivning av friluftslivets framväxt och definitioner). Naturumgänget i ursprungslandet är förmodligen utslagsgivande för i alla fall en första generation av invandrare. Blomqvist (2003) rapporterar hur informanter med exempelvis slalomvana från ursprungslandet (i det här fallet Iran eller Turkiet) om möjligt fortsätter att åka slalom i Sverige. Andra invandrare har inte bara genomgått en geografisk förflyttning utan också genom sin emigration upplevt modernisering och distansering från daglig kontakt med naturen. En sådan förändring kan också förekomma vid urbanisering inom det egna landet. Ouis (2002) har visat hur befolkningen i Förenade Arabemiraten (UAE) under loppet av bara en generation genomgått en radikal förändring i relation till naturen, från en dagligt brukande, »inbäddad«, till en mer upplevelsekonsumerande attityd, där kontakten med naturen främst utgörs av bilburna picknick-utflykter till vackra platser.

Stora invandrargrupper bor i storstädernas förortsområden. Möjligheterna till friluftsliv är skiftande, men just invånarna i de svenska förorterna har förmodligen bättre förutsättningar att bedriva friluftsliv än man har i många andra länder. Dock finns en stor skillnad mellan förutsättningarna i å ena sidan de invandrartäta satellitstäderna i Göteborg och Stockholm, som byggts i uppbrutna landskap med berg, skogsdungar och sjöar, och å andra sidan Malmös förorter som i hög grad är kringskurna av motorvägar, industrimark och ett intensivt odlat jordbrukslandskap. Om

vi utsträcker begreppet »friluftsliv« till att gälla även vistelser i tätortsnära grönområden har även dessa grupper möjligheter till friluftsliv (för mer diskussion om tätortsnära friluftsliv, se kapitel 11). Blomqvist visar i sitt examensarbete, som bygger på intervjuer med utomnordiska invandrare, att många önskar utöva mer friluftsliv än de kan (Blomqvist 2003). För de yrkesverksamma är tidsbrist ett avgörande hinder, men för andra är möjligheterna till transporter till grönområden, klimatet (regn och kyla), smuts och nedskräpning, rädsla och ensamhet samt kunskapsbrist hinder. Alla dessa hinder kan sorteras både under etnicitetskategorin, minoritetskategorin eller som uttryck för diskriminering. Vad gäller etnicitetskategorin kan exempelvis en kulturellt betingad ovana vid »icke-produktiva« utevistelser utgöra ett hinder. Marginalitetskategorin motsvaras bland annat av bristen på ekonomiska resurser att åka buss eller äga en bil, eller helt enkelt att skaffa tillräckligt bra kläder och utrustning, vilket flera informanter i Blomqvists studie vittnat om. Brist på orientering i det nya landet, alltså okunskap om vart man kan ta sig för utevistelser, är ett hinder. Diskrimineringen i friluftslivet motsvarar möjligen mer en *upplevelse* av utanförskap och hotfullhet från eventuella rasister, än verkliga hot.

Motsättningar mellan skandinavers och invandrades friluftsvanor är dock inte att förringa: Många invandrades önskemål om sociala utevistelser med grillning, bollspel och familjesamvaro kan krocka med eller uppfattas som provocerande av skandinaver som uppsöker naturen ensamma eller i små grupper med målet att uppleva tystnad och ro. För planerare och förvaltare gäller att möjliggöra tillfredsställande utevistelser för olika gruppers behov. I USA har möjligheterna till friluftsliv studerats utifrån perspektivet miljö rättvisa, *environmental justice*. Ofta bor människor med svag socioekonomisk ställning på platser där det är svårt att komma till grönområden, men även risken för att möta eventuell rasism i själva grönområdena kan upplevas som ett hinder (Floyd & Johnson 2001).

Det finns ett socialt fält där friluftslivet kan fylla en viktig funktion. Som tidigare nämnts har utelivet och »kärleken till naturen« blivit en viktig kulturell kod för svenskhet. Idag höjs röster bland annat från samhällsengagerade invandrargrupper att stimulera barn till mer friluftsliv och att öka kunskapen om naturen, eftersom detta uppfattas som ett sätt att få tillträde till den svenska kulturen. Detta är inte okontroversiellt, men friluftslivets integrerande aspekter bör inte underskattas. Intressant nog visar Blomqvist också att ett fåtal invandrare är skeptiska till friluftsliv eftersom det tycks hota den egna kulturella identiteten.

Genus – kvinnor och män i naturen

Hur kvinnor respektive män utövar friluftsliv bestäms i hög grad av de sociala faktorer som också i övrigt definierar hur kvinnor och män bör bete sig, var de bör befinna sig och vad de förväntas göra, deras *genus*.

Vi vill betona att begreppet genus handlar om *könsroller*, dvs. om socialt konstruerade roller, inte om biologiska förutsättningar. Dessa roller, genus, ser olika ut i olika kulturer och förändras över tid. I en klassisk artikel visades till exempel hur många traditionella samhällen kategoriserar zoner i omgivningen som »manliga» respektive »kvinnliga», samt att några associeras med kultur och andra med natur (MacCormack 1980). Sådana skillnader mellan mäns och kvinnors kulturellt organiserade rörelsemönster är inte lika uttalade i ett modernt samhälle, men till viss del styr genus friluftsvanor, och kanske framförallt rörelsemönster, också hos oss.

Forskningen kring friluftsliv och genusperspektiv har flera kopplingar till den om etnicitet, vad gäller hur samhället, gruppen och individen alla har förväntningar på riktigt och passande beteende, och på de begränsningar och hinder som kan förekomma. Två generella slutsatser kan dras. Dels att likheterna mellan könen ofta är mer påfallande än olikheterna, dels att skillnader i deltagande framför allt kan hänföras till uppfattningen om aktiviteter som uppfattas som ansträngande eller äventyrliga, eller aktiviteter som av tradition har varit maskulina, t.ex. jakt, fiske och vildmarksliv (Christensen et al. 1986, Hartman & Cordell 1989, Roggenbuck & Lucas 1987).

Senare forskning har sökt efter förklaringar till de skillnader man funnit mellan mäns och kvinnors friluftsvanor utifrån olika förklaringsmodeller. En teori går ut på att fenomenet *fritid* är mindre passande för kvinnor än män, därför att kvinnors tid utanför lönearbetet i högre grad är uppbokad av exempelvis hushållsarbete än mäns. Skillnaden mellan arbete och fritid antas passa sämre för kvinnors traditionella könsroll som vårdare (se Green et al. 1995). En annan teori utgår från att det finns kulturella skillnader mellan könen som kan förklara skillnader i rekreativsvanor. Ytterligare en förklaring – som i stort överlappar med den första – är att kvinnor generellt är hindrade att delta i fritidsaktiviteter än män bland annat på grund av ett större familjeansvar (Green et al. 1995, Manning 1999).

Att kvinnors utövande av friluftsliv kan omges av hinder eller svårigheter som ligger utanför deras egen kontroll har exempelvis undersökts av Wesely & Gaarder (2004). I en studie av kvinnors upplevelse av att vandra, cykla och jogga i ett skogsområde i Arizona, kunde de visa hur många kvinnor upplevde fara för mäns ovälkomna närmanden eller för sexuella övergrepp i friluftsområdet. Brukarna uppfattade hotet från män som en risk vilken de själva försökte hantera med ett antal strategier, som val av vandringsstigar, tid på dygnet, klädsel etc. I studien utvärderades också förslag till praktiska lösningar för att göra området tryggare, som fler parkvakter, tätare mellan nödtelefoner etc. Dessa lösningar var problematiska ur planeringsperspektiv, därför att de minskade den av brukarna eftersträfvansvärda känslan av att befinna sig i någorlunda orörd natur.

(Huruvida naturen egentligen kan förbli teknologiskt »ren«, och vad detta säger om vår relation till vildmarken diskuteras av Ryan 2002). Oavsett om en studie som Weselys och Gaarders är direkt överförbar på svenska förhållanden, bör man ta i beaktande att många kvinnor, även i Sverige, är så inskolade i att ta ansvar för att undgå övergrepp att de undviker att vistas ensamma eller utan manligt »beskydd« i naturen eller i grönområden. Stadsplanerare försöker ibland motverka denna rädsla genom planering (Listerborn 2002). Kvinnor med annan kulturell bakgrund än den svenska kan uppleva själva utevistelsen som sådan dels som hotfull och dels som gränsöverskridande, eftersom den i sig utgör ett avsteg från hederstänkandets föreställning om att kvinnor inte i onödan bör vistas eller röra sig utanför familjesfären (jfr. Johansson 2002, Ouis 2005, Karlsson 2006). Här står alltså friluftsliv i direkt konflikt med den kulturella koden för ett acceptabelt beteende.

Om målet är att öka hela befolkningens möjligheter till friluftsliv kan frågan om kvinnors rädsla eller obehag inte ses som ett särintresse, utan tas på allvar eftersom den rör hälften av befolkningen. Att oreflekterat uppmana kvinnor att vistas ute mer är förmodligen otillräckligt för att öka friluftslivet, om man inte tar hänsyn till de kulturella koderna bakom mäns och kvinnors motiv och beteenden. Frågan om kvinnors rädsla bör också betraktas som central för planering snarare än som ett psykologiskt eller kulturellt problem för de enskilda kvinnorna. Hur den som arbetar med att planera för friluftsliv skall förhålla sig till detta komplex är i sig problematiskt. Klart är att de folkhälsoaspekter av uteliv som från samhällshåll ses om centrala i lika hög grad bör komma kvinnor som män till del.

Funktionshindrades friluftsliv

En grupp vars friluftsliv tycks bristfälligt studerad är de funktionshindrades. De texter som finns att tillgå verkar fokusera just på hinder. Statens naturvårdsverk och Handikapprådet (1978), liksom De handikappades riksförbund (1987) har publicerat skrifter där man analyserat alla de svårigheter som kan möta den funktionshindrade som vill ta en promenad, röra sig i en park, fiska eller komma till stranden. En färskare publikation på samma tema är en detaljerad handbok från Skogsstyrelsen (Lundell 2005). Vad som för den fysiskt rörliga upplevs som mycket små motstånd, t.ex. mjuka och ojämna stigar, höga kanter på bryggor och dåliga möjligheter till toalettbesök kan omöjliggöra utevistelsen helt för någon som är funktionshindrad. Beringer (2004) rapporterar i en översikt om rörelsehindrades friluftsvanor, att utevistelse gav en särskild tillfredsställelse, men att friluftslivet dels försvårades av transportproblem, men också av en känsla av att vara utsatt och uttittad.

Många av de faktorer som försvårar friluftslivet för funktionshindrade går att möta med god planering och förvaltning. Andra, mer svårfångade,

som brukarnas upplevelser av att inte passa in eller att vara på fel plats, är svårare att hantera, vilket också gäller de grupper av brukare som diskuterats ovan.

Sammanfattningsvis: Möjliggörandet av friluftslivet är att betrakta som en angelägenhet för samhället. Dess positiva effekter på folkhälsan, både fysiskt och mentalt, bör kunna komma alla till del. Samtidigt innebär inte själva förekomsten av tillgänglig natur, vare sig närnatur eller mer fjärran, att människor per automatik använder naturen för sin rekreation. En mängd faktorer, såsom intresse, social hemvist, ekonomiska möjligheter, kunskap, en generell känsla av att »höra hemma« eller passa in påverkar om och i vilken form friluftsliv utövas.

Friluftsliv på landet och i staden

På vilka sätt skiljer sig friluftslivet på landet och i staden? Friluftsvanor är, som vi sett ovan, i hög grad beroende av utövarnas sociala omständigheter och även av deras fysiska mobilitet. Närhet och tillgänglighet kan även vara avgörande. För stadsbor tycks en absolut närhet till grönområden vara avgörande för om man ofta vistas i dessa (för närmare diskussion, se kapitel 11). Motsvarande förhållande tycks dock inte råda i glesbygden, som tidigare nämnts. I en rapport från 2007 visar Melinder att övervikt och stillasittande fritid är fenomen som är vanligast i glesbygd och små kommuner (Melinder 2007). På dessa platser är förmodligen tillgången till närnatur mycket god, men frågan är hur grönområdena nyttjas i vardagen.

Vad gäller älgjakt och fiske är, inte överraskande, männen i vad Statistiska centralbyrån kallar »Norra Glesbygden«, de mest aktiva (SCB 2004). 42 % av männen hade fritidsfiskat mer än 5 gånger under de senaste 12 månaderna, 21 % av kvinnorna. Motsvarande siffror för Storstockholm var omkring 17 % och 7 %. Över 30 % av männen i Norra Glesbygden hade jagat minst en gång under det senaste året. Statistiken visar att kvinnor i hela Sverige promenerar något mer än män, och kvinnorna i Norra Glesbygden promenerar betydligt mer än männen. Ca 67 % av kvinnorna där hade nöjespromenerat mer än 20 gånger under det senaste året, mot 46 % av männen.

Strövande i skog och mark i allmänhet är vanligare i glesbygderna än i tätorter. Däremot visar Melinder (2007) att ohälsotalen är höga i glesbygdskommuner men låga i förortskommuner.

Precis som vi ovan diskuterade om »fritidsbegreppet« kan vara svårt att tillämpa i kvinnors liv, eftersom många kvinnor har ansvar för hem och familj också på sin »fritid«, kan det finnas anledning att fundera på om »friluftslivsbegreppet« möjligen passar dåligt på landsbygdsbefolkningen. SCBs statistik tar till exempel upp hur många gånger man »fritidsfiskat«. På landsbygden har fler människor än i tätorten utomhusarbete, t.ex. i jord- och skogsbruk, men även i små näringar som renskötseln. Detta

gäller särskilt för män och kanske allra mest bland äldre män. Många, både män och kvinnor, lägger nät och plockar bär med jämna mellanrum, och trots att detta sker på fritiden räknas det inte specifikt som fritidssysslor. Fisket och bärplockningen är verksamheter där naturupplevelsen och rekreationen integreras med nytta för hushållet, liksom jakten. Att gå till fots utan särskilt syfte kan däremot betraktas med viss misstänksamhet.

Likasa kan det uppstå motsättningar mellan olika sätt att se på i vilken grad friluftslivet – det egna och andras – får märkas direkt i naturen. En klassisk motsättning är den mellan turskidåkare och snöskoteråkare (Jackson & Wong 1982). Minst störda av andra besökare är snöskoteråkare, visar svensk forskning, medan en majoritet av turskidåkarna upplevde det som negativt att se snöskotrar och att känna lukten av snöskotrar (Lindberg et al. 2001). Motsättningar mellan önskan om en tyst natur och den rörlighet som olika fordon erbjuder diskuteras exempelvis av (Vail & Heldt 2004), där också terrängskotrar, flygplan och till och med vattenskotrar (jet-skis) diskuteras. Snöskoteråkningen, särskilt, utgör idag en del av identiteten i den nordsvenska glesbygden, och gör naturen mer tillgänglig för innevanarna också under vintern. Snöskotern har även betydelse för äventyrsturism och fiske.

Konflikter

Vi har tidigare sett hur deltagande i friluftsliv och vistelser i naturen utgår från individens önskan att uppnå vissa mål, vilket i förlängningen förväntas leda till ett ökat välbefinnande. Detta i sin tur förutsätter att naturmiljön har de kvalitéer som krävs för att utöva olika friluftaktiviteter på ett stimulerande sätt. Förekomst av konflikter kan på olika sätt påverka dessa relationer negativt. I takt med samhällets ökade diversifiering, förekomst av nya kulturella grupper, ökad specialisering inom friluftslivet, ökad befolkningskoncentration och ett ökat tryck på naturresursernas nyttjande från olika näringar ökar risken för konflikter (Schreyer 1990; Ewert et al. 1999). Därför kommer det i framtiden sannolikt att ställas allt högre krav på skötsel och förvaltning av naturområden för att hantera konflikter av olika slag. Att undvika eller minska konflikter handlar ur friluftslivets perspektiv om att undvika negativa upplevelser, och det är inte svårt att se parallellerna till turistindustrin där den nöjda gästen står i centrum.

Forskare har definierat konflikter inom friluftslivet på olika sätt, men vanligast är att betrakta dem som målkonflikter mellan olika individer (Jacob & Schreyer 1980; Manning 1999). Detta synsätt bygger på teorier om förväntningar (expectancy theory), motiv för friluftsliv och teorier om skiljaktigheter (discrepancy theory). I korthet innebär detta att individer deltar i friluftaktiviteter för att uppnå vissa mål (exempelvis ensamhet, avkoppling, fysisk träning, lugn och ro) men att förekomst av eller

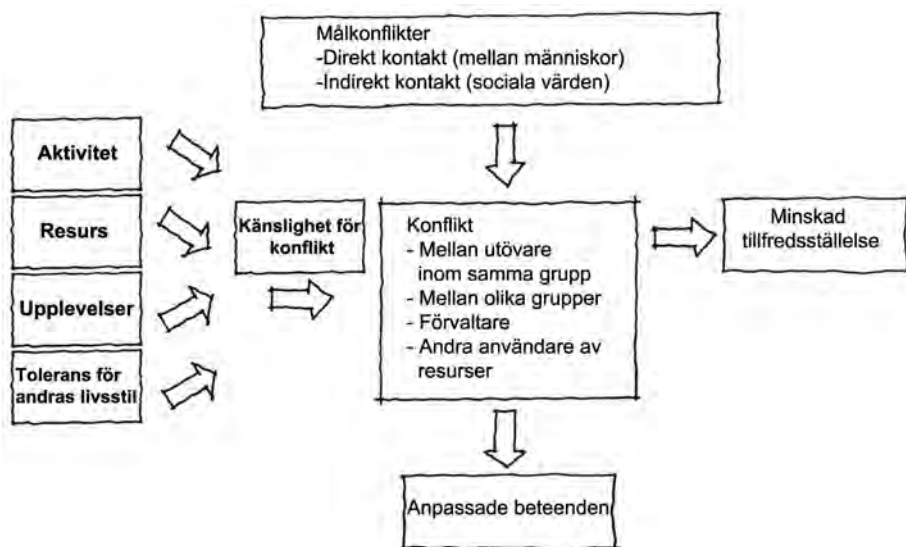
beteende hos andra friluftsutövare leder till skiljaktigheter mellan förväntade och uppnådda mål vilket i sin tur leder till missnöje och ett minskat utbyte. Exempelvis fann Jackson & Wong (1982) att skidåkare lade stor vikt vid motiven »lugn och ro« och »att vara en del av naturen«, medan möjligheten att uppnå dessa hotades av förekomst av snöskotrar.

Manning (1999) har utvecklat en modell över olika typer av konflikter inom friluftslivet (se figur 8:3). Här identifieras fyra grupper av faktorer som påverkar graden av känslighet för att uppleva konflikter: aktiviteten, resursen, upplevelser och tolerans. Aktivitet (activity style) omfattar personliga dimensioner av aktivitetsutövandet, exempelvis status, erfarenhet eller hur individen definierar en god upplevelse. Resursen avser naturmiljöns eller platsens betydelse för rekreationsupplevelsen, exempelvis i form av naturkvaliteter, platskänsla eller kunskap om platsen. Upplevelser omfattar förväntningar om hur naturmiljön ska uppfattas och i vilken utsträckning individen är fokuserad på naturmiljön. Tolerans, slutligen, avser i vilken utsträckning individen accepterar andra människors livsstil och beteende, exempelvis nyttjande av ny teknik (t.ex. snöskotrar) eller bruk av naturresurser (t.ex. skogsbruk). Dessa grupper av faktorer påverkar alla på olika sätt sannolikheten för att en konflikt ska uppstå. Det är exempelvis troligt att en skidåkare med en konservativ syn på ny teknik, och som aktivt valt att skida i ett skoterförbudsområde, i högre grad kommer uppleva en konfliktsituation vid ett möte med snöskoter jämfört med en individ som är intresserad av ny teknik och som inte valt skoterförbudsområdet för att särskilt undvika snöskotrar.

Konflikter kan även förekomma då de som drabbas negativt inte kommer i direkt kontakt med störningskällan eller dess effekter, exempelvis buller från motorfordon (Blahna, Smith & Anderson 1995; Carothers, Vaske & Donnelly 2001; Vaske et al. 1995). Konflikter kan uppstå utifrån indirekta kontakter vilket snarare speglar sociala värden och attityder till andra typer av utövare. Exempelvis kan skidåkare uppleva en konflikt enbart därför att man anser att snöskoteråkning inte bör vara tillåten i ett visst område. Förekomsten av snöskotrar upplevs då negativt även om besökaren aldrig upplever dem eller dess effekter under besöket (Lindberg et al. 2001).

Fyra olika typer av konflikter identifieras i Mannings modell: inom friluftsaaktiviteter, mellan friluftsaaktiviteter, med förvaltande organisationer eller myndigheter, samt med annat markutnyttjande. Fokus för mycket av konfliktforskningen inom friluftslivet har varit på de två förstnämnda konflikterna och det är vanligare med konflikter mellan olika grupper (inter-group) av friluftsutövare än mellan utövare inom en och samma grupp (intra-group). Flera studier har också visat att konflikter mellan olika grupper av utövare är asymmetriska, dvs. utövare av aktivitet A upplever konflikt med utövare av aktivitet B medan det motsatta förhållandet inte föreligger (Vaske et al. 2000). Det är inte ovanligt att

aktivitet A i det här fallet utgörs av mer traditionella friluftaktiviteter som t.ex. vandring eller turskidåkning medan aktivitet B är »nya« aktiviteter, ofta motoriserade eller mer teknikberoende (exempelvis snöskoter, mountainbike, helikopterskidåkning). Studier i Jämtlandsfjällen har visat att turskidåkare i högre grad upplever möten med snöskotrar negativt än vad snöskoterförare upplever möten med skidåkare (Lindberg et al. 2001). Vail & Heldt (2000) har uppskattat betalningsviljan hos turskidåkare i Grövelsjöfjällen till cirka 20 kr/dag för att undvika negativa störningar från snöskotrar. Andra exempel på konflikter mellan olika grupper av friluftsutövare som studerats internationellt är kanotister och motorbåtar (Ivy et al. 1992); vandrare och ridning (Blahna et al. 1995); turskidåkning och helikopterskidåkning (Gibbons & Ruddell 1995); vandrare och cyklister (Ramthun 1995; Jacobi et al. 1996). Exempel på konflikter mellan friluftsliv och annan markanvändning som studerats i Sverige är skogsbruk (Mattsson & Li 1994; Axelsson-Lindgren 1990; Lindhagen 1996); renskötsel (Bäck et al. 1992); vägutbyggnad (Bäck & Jonasson 1998) samt vindkraft (Hörnsten 2002). Värt att notera i sammanhanget är att åtminstone två av regeringen utpekade miljömål – *storslagen fjällmiljö*, *hav i balans* samt *levande kust och skärgård* – innehåller riktlinjer för begränsningar av buller med hänsyn till bland annat friluftslivet.

Figur 8.3. Konflikter inom friluftslivet – begrepp och relationer. Efter Manning (1999)

Även om konflikter mellan olika grupper av friluftsutövare eller med annan markanvändning är vanligast händer det att oönskade störningar förekommer inom en och samma grupp av friluftsutövare. Det kan bero på ett oönskat beteende hos »likasinnade« i form av oljud, nedskräpning

eller slitage (Emmelin & Iderot 1999), men den internationellt i särklass mest studerade konflikten inom en och samma aktivitetsgrupp torde vara trängsel (crowding). Med trängsel i dessa sammanhang menas den situation då antalet andra besökare (aktivitetsutövare) överstiger den gräns som innebär att upplevelsen för den enskilde individen försämras. Begreppet är nära relaterat till ett områdes sociala bärkraft (social carrying capacity) och har tillämpats vid förvaltning av naturområden där besöksstrycket är stort i relation till områdets rekreativa förutsättningar (Shelby & Heberlein 1986). Även om det faktiska antalet besökare (per ytenhet) naturligtvis spelar en stor roll för förekomst av trängsel så är det viktigt att i likhet med övriga typer av konflikter se till den psykologiska innebörden och betrakta trängsel som en subjektiv individuell värdering (i negativ bemärkelse) av ett visst antal andra besökare (Manning 1999b). Sambanden mellan antal besökare, upplevd trängsel och tillfredsställelse har varit föremål för åtskilliga studier med blandade resultat. Faktorer som påverkar dessa samband är bland annat områdets karaktär (geografiskt läge, topografi etc.), besökarnas förväntningar och attityder, förekomst av infrastruktur (leder, information etc.), samt typ av aktivitet. En niogradig skala har utvecklats för att mäta graden av upplevd trängsel (Shelby & Heberlein 1986) och dess relativt stora användning gör det möjligt att jämföra studier mellan olika länder, områden och aktiviteter.

Shelby et al. (1989) redovisar ett stort antal studier, främst från Nordamerika, omfattande bland annat fiskare, jägare, forsrännare, kanotister, vandrare och klättrare där andelen som upplevt någon grad av trängsel varierar från 100 ner till nära noll procent. Samma metodik har använts i en studie vid Njupeskärs vattenfall i norra Dalarna där cirka 25 procent av besökarna uppgav någon grad av upplevd trängsel under vandringen eller vistelsen vid vattenfallet (Fredman & Hörnsten 2004). Med över 36 000 sommarbesökare torde den 1,5 kilometer långa leden till Njupeskår vara en av de mer frekvent nyttjade lederna i svenska fjällen. Behovet av att studera trängsel i områden med högt besöksstryck ter sig tämligen uppenbart, men samtidigt bör noteras att åtskilliga studier har fokuserat på vildmarksområden med relativt få besökare. Här får trängselbegreppet en delvis annorlunda innebörd då endast några få möten med andra besökare kan ha en negativ inverkan på upplevelsen. Forskningen kring trängsel inom friluftslivet har i hög grad utvecklats i Nordamerika och det finns få exempel på studier av detta i Sverige. Generellt har merparten av forskningen kring friluftslivets konflikter i Sverige studerat konflikter mellan olika markutnyttjande och i viss utsträckning mellan olika grupper av friluftsutövare.

Om nu konflikter förekommer, vad innebär detta för friluftsutövaren? Svaret på frågan återfinns i de två sista boxarna i figur 8:3. Sannolikt minskar den drabbade besökarens tillfredsställelse då en konflikt upplevs

negativt, men det är också möjligt att förekomst av en konflikt leder till ändrade beteenden eller uppfattningar om aktiviteten. Forskningen kring konflikters konsekvenser för friluftsutövarna och deras beteende är relativt begränsad (Schneider & Hammitt 1995). En skidåkare som blir störd av snöskotrar i ett visst fjällområde väljer kanske att förlägga nästa skidtur till ett annat område, eller så ändrar vederbörande sin uppfattning om området och accepterar att där förekommer snöskotrar och att man möter dem under en skidtur. Lindberg et al. (2001) fann exempelvis att 25 procent av turskidåkarna i södra Jämtlandsfjällen skulle välja andra leder vid framtida besök och fem procent skulle välja ett helt annat område på grund av upplevda konflikter med snöskotrar.

Det finns olika sätt att hantera konflikter inom ramen för ett naturområdes förvaltning och valet av metod beror delvis på typen av konflikt. Då konflikten uppstår som ett resultat av en direkt kontakt mellan olika nyttjare kan en spatial (zonering) eller tidsmässig separation minska de negativa effekterna. Om däremot konflikten är indirekt är sannolikt en separation inte rätt lösning. Då kan istället information och utbildning vara effektiva, dels för att minska oönskade beteenden, dels för att öka förståelsen för andra gruppers beteenden (Manning 1999; Ramthun 1995; Vaske et al. 1995). Att förbjuda utövande av en viss aktivitet kan naturligtvis tillämpas i båda fallen, men ska kanske betraktas som en sista utväg då andra lösningar inte är framgångsrika eller då störningen är oacceptabel.

Avslutningsvis vill vi uppmärksamma betydelsen av kunskap om konflikter för att kunna utforma en framgångsrik förvaltning av naturområden. Konflikter är som vi sett inget objektivt tillstånd utan i hög grad en funktion av individens egna tolkningar och upplevelser grundade på bland annat erfarenhet, förväntningar och attityder. Inte heller kräver förekomst av konflikter en direkt kontakt mellan två kontrahenter. Att förstå konflikter är därför viktigt för att utveckla och erbjuda rekreationsupplevelser av hög kvalitet (Schreyer 1990). För att lyckas med detta behövs kunskap om besökarna, naturområdet och den aktuella konfliktsituationen. Datainsamling för studier av konflikter följer i huvudsak den metodik som beskrivs i avsnittet om brukarstudier. Noteras bör också att konflikter kan studeras utifrån olika vetenskapliga discipliner, exempelvis statsvetenskap, psykologi, ekonomi, fysisk planering eller geografi, beroende på typen av konflikt och vilken frågeställning man anlägger (se exempelvis avsnitten om friluftslivets ekonomiska relationer och planering). Det ska i sammanhanget påpekas att konflikter inte alltid bör betraktas som något negativt och oönskat (Jacob & Schreyer 1980). Konflikter är en del av tillvaron och kan vara ett uttryck för olika värderingar och åsikter i ett demokratiskt samhälle. Inte sällan kan det också förhålla sig så att det som ur ett perspektiv uppfattas som en konflikt ur ett annat perspektiv inte är det. Relationen mellan

skogsbruk och friluftsliv illustrerar denna komplexitet på ett bra sätt. Samtidigt som vissa skogsskötselmetoder har en negativ påverkan på skogen som rekreationsmiljö kan andra skötselmetoder i själva verket öka skogens rekreativa värden (Mattsson 1995; Fredman 1997; Hörnsten 2000). Genom ett utvecklat mångbruk av skogen kan olika intressen tillgodoses, men det förutsätter goda kunskaper om såväl biologiska som sociala och ekonomiska värden.

KONFLIKTER MELLAN SNÖSKOTER OCH TURSKIDÅKNING I SÖDRA JÄMTLANDSFJÄLLEN

Ungefär två tredjedelar av besöken i svenska fjällen sker vintertid och vid sidan av utförsåkning är snöskoteråkning den aktivitet som ökat mest de senaste 20 åren. Att förebygga konflikter mellan olika grupper är viktigt för att erbjuda alla besökare – både turister och lokalt boende – en bra upplevelse. Södra Jämtlandsfjällen har ungefär 500 km markerade skidleder och ca 200 km tillrättalagda snöskoterleder. Området är populärt bland båda grupperna och har besökare från stora delar av Sverige. Trots att snöskoteråkandet är reglerat uppstår ibland konflikter mellan skidåkare och snöskoteråkare i området. I fjällområdets sydliga och östliga delar är snöskoteråkning bara tillåtet på vissa leder, medan den norra delen runt Storulvån är förbudsområde för snöskotrar.

Vintern 2001 gjorde turismforskningsinstitutet ETOUR i Östersund en enkätundersökning längs leder, i fjällstugor och på campingplatser i området i syfte att studera en eventuell konflikt mellan de två grupperna. Resultaten från studien visar bland annat att Snöskoteråkare i liten grad upplever skidåkarna som störande, medan flertalet skidåkare upplever närvaron av skotrar som negativ för upplevelsen – 26 procent blev ganska eller mycket störda, 33 procent lite störda, medan 41 procent inte blev störda alls. Bland skidåkarna anser 77 procent att det är negativt att höra snöskotrar och 88 procent finner det störande att känna lukten av dem. Däremot är flertalet skidåkare neutralt inställda till att se en snöskoter i naturen. Hälften av skidåkarna upplever också en fördel med att kunna åka skidor i snöskoterspåren.

Trots att snöskotrarna är störande för många skidåkare, vill de allra flesta komma tillbaka till Södra Jämtlandsfjällen. Fem procent finner situationen så oacceptabel att de kommer att resa till andra områden för att åka skidor nästa gång. Ingen av snöskoterförarna upplever konflikten som så betydelsefull att de skulle välja att resa till andra områden. Fyra procent säger emellertid att de kommer att välja andra leder nästa gång de kommer till Södra Jämtlandsfjällen.

Studien visar att en stor del av konflikten kan undvikas om man minskade avgärsorna och bullret från snöskotrarna. Ytterligare ett sätt att minska den upplevda konflikten är att separera lederna så att antalet möten mellan turskidåkare och snöskotrar blir så litet som möjligt. Mellan 50 och 60 procent (beroende på undersökningsplats) av skidåkarna skulle välja separerade leder om det fanns en möjlighet för att slippa se, höra eller känna lukten av snöskotrar. (För mer information om undersökningen, se Lindberg et al. 2001, Lindberg & Fredman 2002, Lindberg et al. 2009.)

Blev din upplevelse störd av snöskoteråkare / turskidåkare eller deras beteende? (procent)

